ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS No 3618
Kształcenie Językowe 12 (22) Wrocław 2014

Kordian Bakuła
Uniwersytet Wrocławski

Myśl i myślenie jako strumień / potok

Myśl bywa konceptualizowana na wiele sposobów, na przykład jako przedmiot, jako zwierzę, jako coś do jedzenia, jako ciecz. Szczególnym przypadkiem tej ostatniej metaforyzacji jest pojmowanie myśli i myślenia jako rzeki, potoku, strumienia. Ten zaś, i ogólniej ciecz, służy do metaforyzowania wielu zjawisk, na przykład czasu, życia, mowy i mówienia (*życie płynie*, *czas płynie*, *słowa płyną*).

Pojmowanie myślenia i świadomości, a także umysłu, jako strumienia, potoku i rzeki poświadczają wyrażenia w rodzaju: *tok myśli*, *myśli płyną*, *myśl kogo nurtuje*, *strumień świadomości*, czy ogólnie z wodą *zatopić się w myślach*, *robić wodę z mózgu*, *suszyć mózg / mózgownicę*. Czy nasze myślenie i świadomość są językowe, czy nie, tym lingwistyczno-filozoficznym problemem tutaj nie będę się zajmował; wystarczy przyjąć, że na co dzień, w codziennej mowie często dochodzi do utożsamiania myślenia z mówieniem, zwłaszcza myślenia świadomego, uświadamianego, co można krótko wyrazić: jeśli świadome, to (wy)mówione, powiedziane. Jeśli tak, to strumień mowy będzie szczególnym wypadkiem strumienia myśli.

Związek myśli i strumienia spełnia bardzo wyraźnie typowe twierdzenie językoznawstwa kognitywnego, że — ogólnie mówiąc — metafora polega na rozumieniu „pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy" i szczegółowiej mówiąc — na przeniesieniu cech obiektu łatwiej poznawalnego na obiekt trudniej poznawalny[1]. W tym wypadku obiektem dobrze poznanym, bo widocznym, widzialnym, słyszalnym, dotykalnym, jest strumień, uchwytny zmysłowo, dobrze rozpoznawany w rzeczywistości obiekt fizyczny, natomiast trudno poznawalna jest myśl, bo niewidoczna, niesłyszalna, niedotykalna, a przez to niezbyt wyraźnie określona, niejasna.

Ujmując rzecz w terminach George'a Lakoffa, metafora *myśl to strumień* obejmuje domenę źródłową, czyli strumień, i domenę docelową, czyli myśl, a za-

[1] G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T.P. Krzeszowski, Warszawa 1988, s. 27, 48–49, 84–85, 135–136, 139–140, 142–145 i in. Autorzy nie odnotowują metafory MYŚL TO POTOK / STRUMIEŃ.

© for this edition by CNS

bieg metaforyzacji, metaforyzowania stanowi odwzorowanie z domeny źródłowej na domenę docelową[2].

Tytułową metaforę należy uznać za metaforę naturalną, jako że motywowaną naturalnym doświadczeniem[3], a także dlatego że i strumień, i myśl są wytworami natury, a nie techniki, jak komputer, który stał się metaforą umysłu.

Założenia

W pracy przyjęte zostało założenie, że współcześni Polacy rozumieją myśli i myślenie jako strumień / potok (obok innych konceptów). Pod tym kątem przejrzano pisane i mówione zasoby Internetu: książki, artykuły, blogi, fora. Większość przykładów była dostępna na stronach internetowych w kwietniu i maju 2014 roku, nie ma materiału sprzed 2000 roku. Oczywiście, nie wszystkie napotkane przykłady zostały odnotowane, choćby z powodu ograniczenia miejsca w artykule.

Główne zadanie tego szkicu polega na zbadaniu pojmowania myśli jako strumienia / potoku. Szczegółowiej rzecz biorąc, opis będzie polegał na wyodrębnieniu takich cech myśli, jakie ma strumień / potok. Z doświadczenia wiadomo, że strumień / potok, także rzeka, to woda, ciecz, ciek, że płynie, leje się, spływa, wylewa, przelewa, że jest leniwy, bystry, turbulentny, że niegłęboki, płytki, że wąski i nieduży.

Żeby to potwierdzić, oprócz wiedzy o potoku, zdobytej z doświadczenia, ze znajomości rzeczywistych potoków, pomocna będzie w punkcie wyjścia definicja słownikowa. Na przykład według słownika pod redakcją Szymczaka: „**strumień** 1. mała rzeczka płynąca wąskim, niegłębokim korytem: Leniwy, bystry, szemrzący strumień. Łowić ryby w strumieniu. 2. pewna, zwykle dość duża ilość cieczy, lejącej się wąskim pasmem; często (zwłaszcza w *lm*) w ogóle duże ilości jakiejś lejącej się, płynącej cieczy; potok, struga: Obfite strumienie deszczu. Wylewać strumienie łez. [...] *fraz*. Coś (np. pot, krew, deszcz) leje się, płynie, spływa itp. strumieniem, strumieniami [...]".

W *Międzynarodowym słowniku hydrologicznym*[4] podaje się: *potok Nieduży ciek z ciągłym przepływem turbulentnym; strumień (1) Masa wody, płynąca w naturalnym powierzchniowym korycie. (2) Woda płynąca w przewodzie otwartym lub zamkniętym; strumień wody wypływający z otworu wylotowego; przepływ wody podziemnej*. Interesujące nas obiekty nazywa się ogólnie ciekami (ciek / tok): *Cie-*

[2] G. Lakoff, *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne. Co kategorie mówią nam o umyśle?*, przeł. M. Buchta, A. Kotarba, A. Skucińska, Kraków 2011, s. 272–277. Podejmuje ten rodzaj myślenia o metaforze także J.R. Taylor, *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, przeł. A. Skucińska, Kraków 2001, s. 184–198.

[3] G. Lakoff, *op. cit.*, s. 272.

[4] international@pwn.com.pl.

© for this edition by CNS

ki naturalne 2. rzeki, strugi, strumienie i potoki, oraz inne wody płynące w sposób ciągły lub okresowy, naturalnymi lub uregulowanymi korytami. W hydrologii wyodrębnia się strugi, strumienie i potoki[5]. Te dwa pierwsze są wyłącznie nizinne, ten trzeci nizinny i górski. Potok górski zwykle z określeniem *rwący*. W mowie naszej wyrażane jest uświadamiane pojmowanie myśli jako potoku i strumienia lub rzeki, także w poezji, na przykład u Z. Herberta (zob. dalej). Nie znalazłem natomiast przykładu bezpośredniego nazwania myśli strugą.

Z wiedzy o potokach i strumieniach oraz przywołanych definicji wyodrębnione zostały takie cechy i składniki strumienia / potoku jako obiektu fizycznego i zarazem obiektu porównawczego dla myśli i myślenia, jak: *bieg*, *tok*, *ciek*, *nurt*, *prąd*, *meandry*, *mętny*, *płytki*, *płynący*, *bystry*, *wartki*, *rwący*, *wezbrany*, *burzliwy*. Pojawiają się one w przebadanym materiale językowym, dawnym i współczesnym nam z początku XXI wieku.

Strumień / potok

Najpierw należy znaleźć potwierdzenie, że myśl bywa pojmowana jako potok, strumień. Oto przykłady: *A myśli płyną swobodnym strumieniem* (folkmyself.blogspot.com/2011/01)[6]; *Psychicznie zaś — dziwaczna lekkość, poczucie luzu, ale raczej brak spójnych myśli, może trochę strumieni myślowych* [...] (hyperreal.info/node/2606); *Strumień myśli zgryźliwych* (arturandrus.bloog.pl); *Swobodny potok myśl* (pan-nieistotny.blogspot.com/2013/10/); *Poranny potok myśli* (kolatka.blogspot.com/2014/03/); *obejmuję refleksją nieprzerwany potok moich wewnętrznych słów, czyli potok moich myśli...* (wsj.org.pl/articles); *Myśli potok nieprzerwany*[7]; *potok myśli rozsypujących się nagle, to znów gwałtownie skupionych w jedno bez wyboru, bez układu* [...][8]; *Mógłbym wszystkie potoczki nauk kacerskich jednym słońcem kościelnym wysuszyć*. Herb. Art. 16[9].

Tok

W słowniku frazeologicznym pod hasłem *tok* znajdują się następujące przykłady: *główny tok rozumowania*, *tok myśli*, *tok nauczania*, *wpaść w tok czyjejś myśli*[10].

[5] http://khgi.wnoz.us.edu.pl/Dydaktyka/hydrologia/Notatki.pdf.

[6] Dalej w tekście po cytacie umieszczam w nawiasie tylko skrócony adres, niekiedy z datą.

[7] Tytuł tomiku wierszy Henryki Szypuły, Cieszyn 2012.

[8] O stylu dzieł Adolfa Nowaczyńskiego zob. http://pl.wikisource.org/wiki/Strona:Pisarze_polscy.djvu/150.

[9] S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 2, cz. 2. *P*, Warszawa 1811, hasło POTOCZEK, http://www.pbi.edu.pl/.

[10] S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1967.

© for this edition by CNS

Autorka artykułu hasłowego o strumieniu świadomości[11] posłużyła się wyrazem *tok* sześć razy, z czego podaję dwa przykładowe zdania: *Konsekwentne zastosowanie monologu wewnętrznego stanowiło zarazem odkrycie nowej formy wypowiedzi postaci równoczesnej do toku jej myśli, a nawet do toku jej obrazowych psychicznych przedstawień oraz nowej formy narracji* [...] (s. 668); *Wypowiedzi obejmowane mianem monologu wewnętrznego służą unaocznieniu żywego toku przeżyć postaci: myślenia, rozpoznawania, wspominania, odczuwania, marzenia, śnienia, halucynacji itp.* (s. 669).

Oto inne przykłady: *Kontrola myśli, które przepływają przez ciebie, to także analizowanie z jakiego źródła płyną, czy od Światła, czy od ciemności. Dąż do tego, aby włączenie się w tok myśli, które przepływają przez ciebie, było twoją świadomą decyzją* (swiadomosc-ziemi.org/index.php, 16.07.2006); *Wstęp 22 września 2009 Powiem tak jak mówi tytuł tego bloga TO MÓJ TOK MYSLENIA* (mojtokmyslenia.blog.onet.pl); *Pytanie Jaki jest tok myślenia chłopaków?*[12] (zapytaj.onet.pl/Category/); *Cups Girls: Z perspektywy czasu zmieniłam tok myślenia, tusz do rzęs i światopogląd* (cupsgilrs.pinger.pl/m/5206721); *Zmień swój tok myślenia* (fitness-on-and-on.blogspot.com/2013/02/); *że dalej pociągnę mimo wszystko ten bezstresowy tok myślenia...* (lawenda7.bloog.pl).

Ciek, ciec

Oboczny do wyrazu *tok* jest wyraz *ciek*, od którego, tak jak od *ciec*, powstała grupa wyrazów nazywających zjawiska mentalne: *ciekawy*, *ciekawość*, *dociec*, *dociekać*, *dociekanie*, *dociekliwy*, *dociekliwość*; także *wściekłość*. Wyrażenia *dociekliwa myśl* czy *myśleć dociekliwie* są dość częste. Oto przykłady: *Uczymy dzieci ciekawości, dociekliwości, a także tworzymy nawyk twórczego oswajania najbliższego otoczenia* (www.bystrzak-szczecin.pl/kursy/kraina-przygod-dzieci-6-letnie); *szkoła dużo tu zdziałać potrafi, rozbudzając myśl dociekliwą, zaprawiając świat uczniowski do racjonalności i samowiedzy we wszelkich poczynaniach, ucząc cenić godność człowieka samodzielnie myślącego* [...][13]; *Łączymy profesjonalny warsztat analityczny i dociekliwość naukową z doświadczeniem zdobytym w sektorze prywatnym i publicznym*. (www.wise-institute.org.pl/); *Ktoś, kto myśli*

[11] E. Szary-Matywiecka, *Monolog wewnętrzny*, [hasło w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993, s. 666–669.

[12] Wpisała królowa marzeń 2011.04.22, a niektóre odpowiedzi: Bardzo powolny; hmm nasz to jest prosty wyrwac jakas ladna dziewczyna z dobrym charakterem i z nia byc szczęśliwy; dupa, cycki.

[13] T. Kotarbiński, *Wychowanie moralne w programie socjalistycznym*, [w:] *idem*, *Medytacje o życiu godziwym*, Warszawa 1966; także http://www.sowa.website.pl/cmentarium/Varia/Wychowanie.html.

© for this edition by CNS

„trzeźwo", myśli w sposób dociekliwy [...] (www.jutrzenka.cba.pl/); *Linneusz zaciekłszy się naygłębiej w taiemnice przyrodzenia, dociekł płci w kwiatach*[14].

Nurt / prąd

Metafora myśli jako nurtu / prądu występuje często w nauce i publicystyce. Widać ją już w tytułach książek, na przykład *Główne nurty marksizmu* L. Kołakowskiego czy *Myśl feministyczna jako nurt rozważań w polskiej pedagogice społecznej* E. Górnikowskiej-Zwolak, 2009, a także publikacjach internetowych: *Główne nurty polskiej myśli politycznej* (www.polskietradycje.pl); *Zarys głównych nurtów historii myśli ekonomicznej* (elstudento.org/articles); *Nurt empiryczny w „Traktacie o monecie" Mikołaja Kopernika — historia myśli ekonomicznej* (www.nbportal.pl); *Nurty filozoficzne i prądy myślowe* (danej epoki, np. oświecenia) (chomikuj.pl); *Prądy myślowe* (itarmedia.com.pl).

Widać tę metaforę w rozważaniach: *To normalne, że pojawiają się ruchy społeczne czy prądy myślowe, które wprowadzają zmiany w postrzeganiu pewnych pojęć w nauce*[15]; *Nurt politycznego myślenia najczęściej określany mianem liberalizmu socjalnego różnie można rozpatrywać* (liberalnydemokrata.blox.pl/2014/01); *Współczesne prądy myślowe prowadzą człowieka wprost do obłędu* (www.facebook.com/KrystynaPawlowiczPopieram, 22.10.2013); *W dzisiejszym odcinku prądów myślowych nocą opowiem o...* (atol.jogger.pl/2007/09/27); *Współczesne prądy myślowe i teorie powodują, że uczeni spoza nauk ścisłych serwują w swych pracach irracjonalizm, mętniactwo i bełkot*[16]; *Pismo jest otwarte również na poszukujące prądy myślowe i artystyczne*[17]; *Książka prof. Roberto de Mattei [...] ukazuje, w jaki sposób niszczycielskie prądy myślowe przenikały do umysłów wielu wysokich hierarchów Kościoła*[18]; *Nie jest to historyczno-filozoficzna rekonstrukcja „postsekularnego" nurtu w myśli współczesnej* [...][19].

Bieg

Właściwość potoku czy rzeki zwana *biegiem* jest oczywista: „*bieg* rzeki <*kierunek, w którym rzeka płynie; prąd, nurt*>: Bystry, gwałtowny, kręty, szybki,

[14] B.S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 6, Lwów 1860, hasło ZACIEC: Zaciekać się, zapuszczać, zagłębiać się myślą, http://www.pbi.edu.pl.

[15] A. Rothert w rozmowie z L. Rogojszem, *Gender, czyli dziewczynka do bicia*, „Newsweek" 7.01.2014.

[16] M. Oramus, *Smutek humanistów*, „Rzeczpospolita" 17.11.2012.

[17] Nowa Okolica Poetów, http://www.instytutksiazki.rzeszow.pl/nop.

[18] *Cała prawda o soborze (Watykańskim II)*, 8.03.2013, http://rebelya.pl/forum/watek/62325.

[19] M. Herer, K. Wolański, *Przeciw myśli postsekularnej*, http://www.orgiamysli.pl/herer_wolanski.

© for this edition by CNS

wartki", także „14. Strumień, woda biegnie (bieży) <*płynie*>", następnie cechę tę przeniesiono na inne obiekty: „bieg akcji, dziejów, myśli, wydarzeń <*przebieg, tok*>"[20].

Z tą cechą myśli jest pewien kłopot, bo nie wiadomo, czy w danym użyciu, danym zdaniu, *bieg* przeniesiony został na myśl ze strumienia czy od człowieka biegnącego[21]. Zatem czy bieg czyichś myśli jest taki, jak bieg strumienia, czy taki, jak bieg człowieka lub zwierzęcia. *Myśl biegnie* — jak strumień czy jak człowiek? W przykładzie *Od pierwszej strony rzuca czytelnika na kolana potok słów błyskawicznie goniący bieg myśli* (lubimyczytac.pl/ksiazka) można chyba przypuścić, że chodzi o bieg potoku myśli. Podobnie: *Otamowanie to chwilowa, najczęściej nieoczekiwana przerwa w biegu myśli i wypowiedzi* (www.wiecjestem.us.edu.pl). Para *otamowanie–bieg myśli* stanowi konsekwentną metaforę w całej definicji. Także inny przykład, choć z tej samej dziedziny psychologii zaburzeń myślenia: *Zaburzenia toku myślenia [...] zapory myślowe (zatamowanie)* (www.ipri.pl/duchowosc). Przez dodanie w nawiasie wyrazu *zatamowanie* uściślona została *zapora*, chodzi o zaporę na rzece lub strumieniu, ogólnie na wodzie, zaporę wodną, tamę.

Nie budzą natomiast wątpliwości zdania w rodzaju: *Medytujący stara się przerwać bieg strumienia myśli i słów* [...] (www.wudang.cis.com.pl); *Człowiekowi mogą przychodzić do głowy różne myśli*, których *bieg jest luźny i nieuporządkowany. Taki strumień myśli łączy się często z określonymi wyobrażeniami czy przypadkowymi spostrzeżeniami* (elstudento.org/articles).

Płynność

Cecha potoku zwana płynnością, płynięciem jest jedną z najłatwiej rozpoznawanych, a zatem i jedną z ważniejszych cech myśli i potoku. Dostrzega się ją na co dzień w wypowiedziach potocznych oraz w publicystycznych i naukowych opracowaniach poświęconych uczeniu się, czytaniu, pisaniu i w ogóle pracy umysłu. Przykłady: *Krew nie krąży, myśli nie płyną, emocje zgasły* (www.facebook.com/malvina.pe.blog); *Dlatego twórcze myślenie kojarzy się często z „płynnością generowania pomysłów*" (badania.net/na-tworczej-fali); *Płynność, giętkość i oryginalność jako zdolności myślenia twórczego ucznia*[22]; *Lekcja 4. Płynność Czytaj i wypowiadaj się tak, by twoje słowa i myśli płynęły gładko i swobodnie* (wol.jw.org/pl); *zaburzenia toku myślenia — opisujące błędy związane z tem-*

[20] S. Skorupka, *bieg*, [hasło w:] *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1967.

[21] Z tym mamy do czynienia w przykładach w *Słowniku* Skorupki pod hasłem *biec*, *biegnąć*: „7. **b**. myślą ku czemu: Biegł myślą ku przeszłości. [...] 13. Echo, głos biegnie <*rozchodzi się*>. [...] 15. Myśl biegnie (ku czemu) <*zwraca się*>". Podobnie w zdaniu: *Bieg naukowej myśli lekarskiej trwa od wieków...*, [w:] A. Różańska, M. Nowak, *Historia leczenia ran*, http://sknchirurgiamiedzylesie.wum.edu.pl/abstract/OSKA/rany.html.

[22] *Kompendium wiedzy*, oprac. A. Komorowska-Zielony, http://www.edusensus.pl/ctrl.php.

© for this edition by CNS

pem, rytmem lub płynnością przebiegu wątków myślowych... (www.wiecjestem.us.edu.pl/); *Otwieram nowy cykl* — Płynne myśli (proks.blogspot.com/2009/07); *Zygmunt Bauman — nieco płynnych myśli o sztuce* (teoriaarchitektury.blogspot.com/2012/08); *...na papier przelewam. I tak utrwalam „Myśli moje". Lecz — myśli moje nic nie znaczą w tym wezbranym potoku słów. Myśli moje płyną wolno lub nadchodzą — krok po kroku* (albis-poezja.blog.onet.pl/2014/03/28). Ostatnie zdanie zawiera metaforę myśli jako istoty żywej, zwierzęcia lub człowieka oraz utożsamienie myśli z mową, potok myśli = potok słów.

Dzięki temu nie pozostała w naszej pamięci jako koszmar, a miejsce, w którym myśli płyną, wręcz rozlewają się po tej nieograniczonej przestrzeni... (chodzi o pustynię, wpis 22.10.2013, http://www.national-geographic.pl/uzytkownik/blog/wpis/pustynia-chylimy-czola/andrzej); *Kiedy myśli płyną pod prąd / nie ufaj falom*... (www.ewa.bicom.pl/okruchy); *Po prostu siedzę i moje myśli płyną. Tak niesprecyzowane, że aż trudne do przelania na cokolwiek. [...] Nie gonitwa, spokojny nurt. Omywają brzegi, dotykają nieśmiało trzciny i pałek wodnych, [...] odbijają się od betonowych schodków, krzyżują z innymi prądami, szepczą pluskiem nieśmiało* (red-state-of-emergency.blogspot.com/2014/01). Ostatnie zdania zawierają wyjątkowo konsekwentny obraz myśli jako strugi lub rzeczki, uwzględniający nie tylko samo płynięcie, ale i przelanie, nurt, brzegi, pałki wodne, prąd, plusk.

Bywają takie dni, gdy myśli płyną swobodnie i zatrzymać się ich nie da. [...] zanurzam się głęboko w oceanie moich myśli. [...] Wszystko płynie samo [...]. Potrzebne są takie dni, żeby myśli przepłynęły i odeszły. A jeśli zdarzy się jakaś perełka [...]. Są tak ulotne […] (gwiazdka32.blog.interia.pl). Tutaj wystąpiło kilka metafor: myśl to strumień lub rzeka, bo płyną; to człowiek, bo odchodzą, to ocean, to perła, to coś ulotnego. Takie nagromadzenie i zestawienie lub nawet pomieszanie metafor wydaje się czymś częstym i codziennym — o jednej rzeczy myślimy w jednej wypowiedzi kilkoma metaforami, niekiedy sprzecznymi lub o przeciwnych właściwościach, np. płynięcie wody i stałość, twardość perły.

Wiele z przywołanych cech znajduje się w dwóch zdaniach Karola Libelta opisującego w *Samowładztwie rozumu* filozofię F. Hegla: „2) Filozofia [...]. Jest to jak gdyby szeroki strumień myśli, po którym pływają rozpoznawcze statki pojedynczych filozofów. Ale oni sami nic nie przydają strumieniowi, rozpoznawają tylko jego okolice, do jakich zaś, ostatecznie doprowadzi ich brzegów, nie wiedzą. 3) Nasze myślenie nie jest inne od potoku ogólnego myślenia, ale nie przeto tonie w tym potoku, jak u Schellinga, ani nie jest wodą tego potoku, jak u Spinozy [...]"[23]. Rzadko się zdarza tak konsekwentnie ułożona myśl według metafory strumienia. Autor ten co pewien czas w swoich pismach stosuje tę metaforę, ale nie częściej niż inne, np. rośliny, zwierzęcia, budynku, ptaka, które wydają się konkurencyjne wobec metafory strumienia i raczej tę konkurencję wygrywają, zwłaszcza ptak i budynek, gmach.

[23] K. Libelt, *Samowładztwo rozumu i objawy filozofii słowiańskiej. O miłości ojczyzny. System umnictwa. O panteizmie w filozofii*, oprac. i wstęp A. Walicki, Warszawa 1967, s. 209.

© for this edition by CNS

I jeszcze starszy przykład z mowy Jana z Ludziska z roku 1440: „Ktoż nie wie, że najpoważniejsze i najozdobniej wyrażone myśli wypływają z dobrze zaprawionego i pełnego talentu, jakby z jakiego źródła zasobnego? Używali wymowy także królowie dla uśmierzenia wzburzonych umysłów obywateli [...]”[24]. Ostatnie zdanie o *wzburzonych umysłach* wskazuje już następną cechę myśli i umysłu.

Meander, meandrować

Wyrażenie *meandry myśli* łatwo znaleźć w wyszukiwarce, co znaczy, że ma ono wysoką frekwencję. Meander to „kolisty zakręt koryta rzecznego, charakterystyczny dla rzek o małym spadku; zakole”[25]. Ten kształt służy do obrazowania wyglądu myśli i przebiegu procesu myślenia, co poświadczają wybrane przykłady spośród pojawiających się w wyszukiwarce: *Kandydat „Wyborczej” na papieża, czyli meandry myśli red. Turnaua* (www.fronda.pl); *meandry myśli reklamowej* (forum.gazeta.pl, 15.05.2013); *Z cyklu: Meandry katolickiego myślenia (część 2)* (www.racjonalista.pl/forum.php); *Ignorancja czy prymitywna propaganda? Meandry „myśli” polskiego MSZ* (geopolityka.org/wojna-w-syrii); *Chcieliśmy wydobyć wyraźnie na jaw owe meandry myśli postsekularnej* [...][26]; *zaskoczyła mnie swoją wciągającą powieścią i prowadzeniem fabuły. Jak widać niezbadane są meandry myśli autorki* (www.biblionetka.pl); *Drogę poprzez meandry myśli architekta uprzyjemniają jego zaskakujące poglądy wyrażone w formie interesujących anegdot*[27]; *Ażeby ją dostrzec, trzeba nie tylko wniknąć w meandry myśli J. Kaczyńskiego, ale również okazać choć trochę empatii w próbie docieczenia źródeł i ujść rozumowania Jasia Fasoli hiszpańskiej polityki*[28]. W tym ostatnim przykładzie znajduje się nie tylko metafora *meandry myśli*, ale również wyrażenie poświadczające inną metaforę, a mianowicie *źródła i ujścia rozumowania*.

Szerokość

W dokonanym w czerwcu 2014 roku przeglądzie zasobów Internetu pojawiły się w wyszukiwarce tylko dwa przykłady na *szeroki potok / strumień myśli*: *aktualnie mój strumień myśli jest zbyt szeroki do zarejestrowania, spisania, zrozumienia...* (www.photoblog.pl/biedronkawkropki); *Wystarczyło zrobić mentalny*

[24] Jan z Ludziska, *O pochwale sztuki mówniczej* (1440), [w:] *Mowy staropolskie (wybór)*, wyb. i oprac. B. Nadolski, Wrocław 2005 (oparte na wyd. BN, 1961).

[25] *Słownik języka polskiego*, t. 2. *L–P*, red. M. Szymczak, wyd. 5, Warszawa 1988.

[26] M. Herer, K. Wolański, *op. cit*.

[27] P. Cyniak [rec.], *Ornament i zbrodnia*, http://sknihs.wordpress.com, [dostęp: 20.01.2014].

[28] J. Bartyzel, *Jarosław José Luis Kaczyński y Zapatero*, http://haggard.w.interia.pl/kaczynski.html.

© for this edition by CNS

kroczek, aby myśli popłynęły szerokim strumieniem... (wystarczy-mniej.blogspot.com/2013/06). Nie pojawiły się przykłady z *wąskim strumieniem myśli*.

Mętność

Zapewne częściej pojawia się *mętna myśl* lub *mętne pojęcie* (mieć) niż *mętny strumień / potok myśli*, ale i na to znalazły się przykłady: *Uprzedzałam, że potok myśli jest mętny i raczej niespokojny* (nimway.blog.onet.pl/page/5); *Mętny potok myśli przywraca wciąż jedno i to samo, bez przerwy i bez końca* (calkiem-kobiecy.blog.onet.pl/page/2); *nazbyt łatwo zbywamy symbole jako mętne wytwory myślenia przedpojęciowego* (www.tchu.com.pl/wydawnictwo/leksykon_symboli).

Płytkość

W grę wchodzi zestaw różnych części mowy: *płytkość, płytki/a, płytkie, płycizna*. Pojawiają się zatem takie wyrażenia, jak *sąd płytki, umysł płytki, człowiek płytki*; *płytkość poglądów*, *sądów* (odnotowane w słowniku Szymczaka). Myśli określa się również jako *miałkie*. Najpierw przykłady na *płytki strumień* i *płytki potok*: *W ostatnim etapie trzeba przebiec przez płytki strumień...* (www.mogewszystko.in, 24.09.2013); *Przekraczamy płytki potok, opuszczamy drogę leśną [...] i idziemy w prawo...*[29] Teraz przykłady metaforyczne dotyczące płytkości myśli: *Płytkość myśli, widoczny wpływ obiegowych opinii...*[30]; *Zauważyłam, że takie zjawisko (mam na myśli nieuwagę i płytkość myśli, nie spacery po cmentarzu oczywiście...) jest dość powszechne...* (forum.thesims.pl, 3.11.2010).

Podobnie jak z głębią, przytoczone przykłady nie dają pewności, czy chodzi o wodę stojącą, czy potok, strumień, rzekę. Znajdzie się jednak przykład i na to: *Umysł Płytki nie jest ani silniejszy, ani słabszy od Umysłu Głębokiego. [...] Przez ciągły potok myśli umysł głęboki jest zagłuszany* (bezznaczenia.blogspot.com/2012/12); *Niepokoi mnie jednak potok płytkich teorii* [...] (szlifierniamysli.blox.pl).

Bystrość

Tę cechę ma potok i rzeka, jak w wyrażeniach *bystry potok*, *bystra rzeka* <*o szybkim nurcie*>, a przeniesiona ona została na mowę, myśl, umysł, rozum:

[29] D. Dyląg, P. Sadowski, *Beskid Myślenicki — przewodnik*, Pruszków 2005, s. 123.

[30] *Kryteria oceny prac pisemnych*, oprac. M. Próchniak, http://szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0309.

© for this edition by CNS

bystra myśl, bystry umysł, bystrość umysłu kogoś cechuje, bystrzak[31]. Wyrażenia *bystry rozum*, *bystra myśl*, *bystrość rozumu* występują w polszczyźnie szesnastowiecznej[32] i oczywiście dzisiejszej: *Myśli są bystre, stając się słowami, które pochłaniają myśl* [...][33]; *Jeżeli masz pustkę w głowie, zbadaj, czy przypadkiem za tą pustką nie kryje się bystra myśl* (marcinrzeczkowski.com); *Niezależnie od tego, jak cenię bystrą i trzeźwą myśl Norwida, iż „poetą się nie jest, tylko się bywa", wiem, że jednak się nim jest*[34]; *następna bystra co myśli, że wygląd na chłopaka jest sexy i normalni kolesie na to polecą* (pudelekx.pl, 19.03.2014); *Osobiście rozmawiałem z kobietą mającą 98 lat, która nie potrzebowała jeszcze pomocy, a bystrość myśli do pozazdroszczenia* (www.dobradieta.pl/forum, 11.05.2014); *Jestem ekonomistą myślę bystro / Za parę lat zmienię wszystko*[35]. Te zdania jednak nie wskazują jednoznacznie, że chodzi o bystrość potoku / strumienia lub rzeki. Natomiast nie ma co do tego wątpliwości w zdaniach następujących: *Poezja Zosi jest jak bystry, górski potok [...]. Bystrość myśli i skojarzeń zawarta w słowach zaskakuje trafnością* (www.magazynpolonia.com); *rolą nauczyciela nie jest oszlifować go według własnej wyobraźni, ale umożliwić mu, aby sam nabrał kształtu w bystrym potoku różnorodnych postaw twórczych i życiowych, myśli, poglądów* [...] (http://www.stalowka.net, 8.03.2014).

Wartkość

Kolejną po *bystrości* cechą wskazującą na szybkie funkcjonowanie myśli jest *wartkość*: *Niemniej ciągnąc twój wartki potok myśli, to ani nie jestem socjalistą, ani nie walczę...* (www.wykop.pl); *Dobrym przykładem są tu wystąpienia publiczne osób kochających dużo mówić. Taki nadawca komunikatu [...] dosłownie uwalnia wartki potok myśli* (napisztekst.pl/piszesz-mowisz-nie-zanudzaj, 12.11.2011); *Zalewa mnie wartki potok myśli* (coobus.pinger.pl/a/2008/12/8); *Potok myśli płynie wartkim strumieniem* (cynamonioliwka.blogspot.com/2011_05_01); *Najtrudniej w tych instrukcjach zatrzymać wartki potok myśli* (www.macierz.org.pl);

[31] S. Skorupka, *bystry*, [hasło w:] *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, s. 125.

[32] *BYSTROŚĆ, BYSTRY*, [hasła w:] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. S. Bąk *et al*., t. 3 *BY–CYZYJOJANUS*, Wrocław 1968, hasła w zn. 2 i 3. Pamiętajmy, że wyrazy te obsługują dwa dość różne znaczenia: 'inteligencję, roztropność, pojętność' oraz 'pochopność, popędliwość, gwałtowność, brak opanowania', z których drugie wyszło z użycia.

[33] Parafraza fragmentu III cz. *Dziadów*: *Myśl z duszy leci bystro, nim się w słowach złamie / A słowa myśl pochłoną i tak drżą nad myślą / Jak ziemia*..., D. Blednicka, *Dziady* cz. III — streszczenie szczegółowe, http://dzi.ostatnidzwonek.pl.

[34] R. Krynicki w rozmowie z J. Mikołajewskim, *Jak obronić się przed zalewem słów*, http://wyborcza.pl/magazyn [dostęp: 16.05.2014].

[35] J. Kawalec, *Psychologa!!!*, piosenka z płyty *Wszystko jedno* zespołu happysad, http://www.tekstowo.pl.

© for this edition by CNS

Jest bowiem wiele przestrzeni, w których wartki i nieposłuszny strumień intuicyjnej myśli religijnej napotyka na niezrozumiałe dla siebie i trudne do ujarzmienia struktury (www.uni.wroc.pl); *I tak niegdyś wartki strumień myśli się zacina, jak zarysowana płyta...*[36]

Jak widać, przykładów z wartkością potoku myśli jest dużo więcej niż szerokością czy mętnością.

Rwącość

Jako rwące określa się przede wszystkim potoki górskie, do których przyrównano myśl i myślenie: *Kiedy zaczynam komuś opowiadać, czym dla mnie jest pieczenie chleba, uderza mnie rwący potok myśli i nie umiem się wysłowić* (table -table.blogspot.com/2013/04); *dwa razy w miesiącu pojawia się podobny potok rwących nurtujących myśli* (www.garnek.pl, 20.09.2012); *Nagle Twoje myśli zaczynają płynąć jak rwący potok*[37]; *Jak uciszyć rwący nurt myśli?* (lifebalanceplus. wordpress.com/category/biezacy-potok-mysli); *W mojej głowie gości rwący potok myśli* (annajellaczyc.wordpress.com/tag/pamietnik).

Wezbranie

Skoro strumień / potok myśli bywa wartki i rwący, to bywa też wezbrany: *Wyobraźcie sobie ten rwący i wezbrany potok myśli* (run-bo.blogspot. com/2014/05/14); *Trudno zasnąć z wezbranym potokiem emocji i myśli...* (www. festiwalbiegowy.pl); *Otwarte myśli jak wezbrany strumień* (www.poeto.pl/ wiersz); *Myśli Toraka popłynęły wezbranym strumieniem*[38].

Burzliwość

Istnieją wyrażenia świadczące, że ludzie dostrzegają burzliwość potoku, strumienia: *pod akompaniament burzliwych strumieni wiślanej wody...* (niepoprawni. pl/blog, 23.11.2013); *Wszystkie ścieżki ludzi i zwierząt zamieniały się od topniejącego śniegu w burzliwe potoki, pędzące z gór z szumem i hałasem*[39]; *Wychyliłam się, ale nie zdołałam zobaczyć skąd wypływa ani gdzie uchodzi burzliwy potok* (moon-stone.blog.onet.pl/page/9, 20.06.2011).

---

[36] M. Kubiak, *Hołd dla tych, którzy pamięć tracą*, http://www.e-teatr.pl/en/artykuly.

[37] Z wiersza *Bezsenność* Katarzyny Wawrzonowskiej, http://adonai.pl/poezja.

[38] *Paver Michele — Kroniki Pradawnego Mroku 2 — Wędrujący duch.pdf*, chomikuj.pl.

[39] A. Ossendowski, *Przez kraj ludzi zwierząt i bogów (Konno przez Azję Centralną 3)*, http:// www.goniec.net/goniec/inne-dzialy/lektura-gonca.

© for this edition by CNS

Burzliwość łączy się z umysłem, na co wskazują wyrażenia *burzliwy umysł*, *umysł (lub serce) się burzy*, *powszechne wzburzenie (umysłów, opinii)*, *zaburzenia umysłu*[40]. Przykłady te nie są jednoznacznie związane ze strumieniem lub rzeką, mogą dotyczyć po prostu burzy. Poniższe przykłady już spełniają ten warunek, pokazujących burzliwość myśli: *Szepnął do siebie, próbując znaleźć spokój w burzliwych myślach* (spectrofobia.cba.pl, 31.03.2014); *Podczas gdy myśli przepływały wolno przez jego umysł, on zanurzał się ... w młodego Siriama, wywołując w jego umyśle huragan burzliwych domysłów* (www.nameya.net/texts/ZloteDzieci_fragmenty.doc).

Wreszcie przykłady na *burzliwy strumień myśli*: *Może to jest właśnie odpowiedni moment by palce poniosły bezwolny, burzliwy strumień myśli w Przestrzeń* (crazy-in-paradise.blogspot.com/2010_06_05); *Zorientowałem się, że przez moją głowę rwie wzburzony, nie dający mi się skoncentrować potok myśli* (www.fotka.pl/forum/hydepark, 24.11.2011); *Przez moją głowę „przelał" się potok burzliwych myśli* (www.fanfiction.net).

Burzliwość to zjawisko z dziedziny hydrodynamiki i przepływu cieczy. Burzliwość płynu (cieczy) wynika z przekroczenia pewnej prędkości przepływu i postrzegana jest jako gwałtowna, chaotyczna[41]. Nad myślą w takim stanie trudno zapanować, wydaje się nieopanowana, co charakterystyczne bywa dla stanów chorobliwych. Ilya Prigogine i Isabelle Stengers dawną atomistyczną myśl filozoficzną wywodzącą się od Demokryta łączą ze współczesną fizyką zajmującą się zaburzeniami i losowością zjawisk, ich burzliwością i wielotorowymi przemianami[42].

Widać kilka terminów wspólnych fizyce płynów, myśleniu, umysłowi (i mowie potocznej): *strumień*, *nurt*, *tok*, *płynność*, *burzliwość*.

Szemranie

Zdarza się metafora dźwiękowa: *Lubię ten rodzaj samotności, który zamienia rwący potok myśli, w łagodnie szemrzący spokojny strumyk...* (newangel2.blox.pl); *Krzyki mew zagłuszają szemrzący potok myśli...* (robertkabacinski777.blog.onet.pl/2010/11/10/); *Tysiące myśli mych jak szemrzący potok rwie się do ciebie* (www.forumowisko.pl); *Potok myśli jest bowiem zbyt oklepany, chyba że ten potok szemrze jak np. piwo...* (poema.pl/publikacja).

[40] Znajdziemy je na przykład w: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1967; *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, wyd. 7, Warszawa 1969.

[41] I. Prigogine, I. Stengers, *Z chaosu ku porządkowi. Nowy dialog człowieka z przyrodą*, przeł. K. Lipszyc, przedmowa B. Baranowski, Warszawa 1990, s. 153.

[42] *Ibidem*, s. 325.

© for this edition by CNS

Podsumowanie

Porównanie myśli i myślenia, a wraz z nimi słów, mowy, do strumienia / potoku oddaje przede wszystkim właściwość bycia w ruchu, tu — płynności (a nie na przykład latania, lotności właściwych ptakom), która stanowi profil strumienia myśli. Do wymodelowania czy wyrysowania tego profilu służą *nurt*, *prąd*, *bieg*, *tok*, *ciek*, *płynięcie*, a ich nasilenie, wzmożenie wyrażają *bystry*, *wartki*, *rwący*, *wezbrany*, *burzliwy*. Tak więc *bystrość* kreśli profil strumienia myśli w wyrażeniu *bystry strumień myśli*, a *wartkość* kreśli profil strumienia / potoku myśli w wyrażeniu *wartki strumień / potok myśli* itd.[43] Nazywają one procesualność, dynamiczność myśli, a w szczególności cechę prędkości, poczucia ich szybkiego przemijania. Nakłada się ona i wzmacnia inne cechy myśli i myślenia, takie jak nietrwałość i nieuchwytność czy też nieodwracalność (nie można wejść drugi raz do tej samej rzeki — dosłownie tej samej rzeki, rzeka nigdy w danym miejscu nie jest już taka sama). Są to też cechy wszystkich układów żywych i złożonych, których częścią są myśl i umysł.

Na obrzeżach wyobrażenia myśli jako potoku znajdują się *szerokość*[44], *mętność*, *płytkość* i *szemranie*, jedyna w tym zestawie metafora dźwiękowa. Oczywiście, myśli i słowa są nie tylko płynne, ale też stałe, trwałe, przynajmniej w pewnych chwilach, co wyrażane bywa metaforami budynku, budowli, konkurencyjnymi wobec potoku.

Jak było widać, przykłady tytułowego konceptu znajdują się w wielu stylach: potocznym poetyckim, naukowym, publicystycznym; wydaje się, że styl nie stanowi granicy i ten koncept może pojawić się w każdym stylu. Podobnie nie stanowi granicy gatunek; przykłady pochodziły z blogów, forów, artykułów, wierszy czy nieokreślonych gatunkowo zapisków strumienia świadomości.

Jeśli idzie na przykład o styl poetycki, to w wierszu Zbigniewa Herberta *Pan Cogito a ruch myśli* pojawia się *rzeka myśli* zderzona z innymi metaforami: „Myśli chodzą po głowie [...] / czasem dochodzą / do rwącej rzeki cudzych myśli / stają na brzegu / na jednej nodze / jak głodne czaple / ze smutkiem / wspominają wyschnięte źródła" (w. 1, ww. 10–16). Na metaforę rzeki (cieczy) nakłada się w tym wierszu inna metafora wyrażona związkami *myśli chodzą, stoją nieruchomo, kręcą się w kółko, siedzą, załamują ręce*, czyli zachowują się jak człowiek. Myśl została uczłowieczona.

W wierszu *Pan Cogito a myśl czysta* pojawia się metafora myśli jako czystej wody: „więc kiedy dochodzi / do stanu że myśl jest jak woda / wielka i czysta woda / przy obojętnym brzegu" (ww. 6–9). Ogólną metaforę myśli jako wody czystej możemy wspomóc wyrażeniami *czysty potok* i *czysty strumień*, a wszystkie one przecinają się z wyrażeniem *czyste słowa*.

[43] Pojęcie profilu omawia Ronald Langacker, *Gramatyka kognitywna — wprowadzenie*, przeł. E. Tabakowska *et al.*, Kraków 2009, s. 100–108 i n.

[44] Ale nie wąskość — nie natknąłem się na wyrażenie *wąski strumień myśli*, co nie znaczy, że w ogóle się nie pojawił.

© for this edition by CNS

Zebrany w pracy materiał należy w większości do XXI wieku, niektóre przykłady pochodzą ze słowników wydanych w drugiej połowie XX wieku i kilka z epok starszych, z XIX, XVIII, XV wieku. Do nich dołączą teraz przykłady starożytne, z pism Cycerona i Platona, dotyczące tylko dwóch cech myśli, płynności i toku: *Popłyną subtelne myśli, jedna po drugiej, wydobyte z jakiegoś ukrycia — w tym właśnie będzie największa siła mówcy*[45]. Gość: *Zatem część umiejętności nabywania, wymiany, sprzedawania i kramarstwa [...] zawsze nazwiesz sofistyką*. Teajtet: *Z konieczności. Trzeba iść za tokiem myśli* (224E). Gość: *Bo tok myśli zaczął w tej chwili odgraniczać oczyszczenie duchowe od innych oczyszczeń...* (227C)[46]; *Bo ja ten tok myśli z wielu ust już i nieraz słyszałem...*[47] Przykłady te upoważniają do stwierdzenia, że pojmowanie myśli i myślenia jako potoku istnieje od dawna, stanowiąc pewien składnik dwóch starożytnych kultur, greckiej i rzymskiej, które złożyły się wraz z innymi, w tym polską, na kulturę europejską.

Prawdopodobnie wskazany w tytule koncept należy do zespołu, grupy konceptów związanych z umysłem i procesami umysłowymi, takimi jak rozumienie, rozważanie, zastanawianie się i in. Procesy te, i sam umysł, są właśnie wyrażane metaforą strumienia / potoku i rzeki i szerzej z użyciem metafory wodnej, cieczy. Obsługuje ona myśl, myślenie, świadomość, umysł, mowę. Całość (o ile taka istnieje) da się odtworzyć dopiero po dalszych badaniach nad wymienionymi dopiero co metaforami. Przypuszczać można, że tworzą one spójną sieć metafor, o być może zmiennym, różnym, niejednakowym stopniu powiązania, ściślejszym lub swobodniejszym. Zbadanie tego zagadnienia zostawiamy na inną okazję.

O ile metafora umysłu i myśli jako maszyny liczącej jest kulturowa, a ściślej rzecz biorąc, techniczna, o tyle podobieństwo do obiektu naturalnego, takiego jak potok / strumień, jest metaforą naturalną. Można w związku z tym przypuszczać, że jest ona bardzo stara, na pewno starożytna, na co wskazują zdania z Cycerona i Platona, a być może sięga początków kształtowania się mowy ludzkiej.

Bibliografia

Źródła (drukowane)

Cycero M.T., *Mówca*, [w:] *Rzymska krytyka i teoria literatury* (wybór), t. 2, oprac. S. Stabryła, Ossolineum-DeAgostini, Wrocław 2005.

Jan z Ludziska, *O pochwale sztuki mówniczej* (1440), [w:] *Mowy staropolskie (wybór)*, wyb. i oprac. B. Nadolski, Wrocław 2005 (oparte na wyd. BN, 1961).

Libelt K., *Samowładztwo rozumu i objawy filozofii słowiańskiej. O miłości ojczyzny. System umnictwa. O panteizmie w filozofii*, oprac. i wstęp A. Walicki, PWN, Warszawa 1967.

[45] M.T. Cycero, *Mówca*, [w:] *Rzymska krytyka i teoria literatury* (wybór), t. 2, oprac. S. Stabryła, Wrocław 2005, s. 210.

[46] Platon, *Sofista*, [w:] *idem*, *Dialogi*, t. 2, przekł., wstęp i objaśnienia W. Witwicki, Kęty 2005; także 225C, 226E.

[47] Platon, *Eutydem*, [w:] *ibidem*, 286C.

© for this edition by CNS

Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 2, cz. 2, Warszawa 1811, http://www.pbi.edu.pl.
Linde S.B., *Słownik języka polskiego*. Wydanie drugie, poprawne i pomnożone, t. 6. *U–W*, Lwów 1860, http://www.pbi.edu.pl.
Mały słownik języka polskiego, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, wyd. 7, PWN, Warszawa 1969.
Oramus M., *Smutek humanistów*, „Rzeczpospolita" 7.11.2012.
Platon, *Eutydem*, [w:] *idem*, *Dialogi*, t. 2, przekł., wstęp i objaśnienia W. Witwicki, Antyk, Kęty 2005.
Platon, *Sofista*, [w:] *idem*, *Dialogi*, t. 2, przekł., wstęp i objaśnienia W. Witwicki, Antyk, Kęty 2005.
Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgółkowa, t. 29. *placek–podwis*, Wyd. Kurpisz, Poznań 2000.
Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgółkowa, t. 40. *spocząć–sufeta*, Wyd. Kurpisz, Poznań 2003.
Rothert A., *Gender, czyli dziewczynka do bicia*. Rozmowa z L. Rogojszem, „Newsweek" 7.01.2014.
Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, 2, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.
Słownik języka polskiego, t. 2. *L–P*, red. M. Szymczak, wyd. 5, PWN, Warszawa 1988.
Słownik języka polskiego, t. 3. *R–Ż*, red. M. Szymczak, wyd. 5, PWN, Warszawa 1989.
Słownik polszczyzny XVI wieku, red. S. Bąk *et al*., t. 2. *Bańczysty–Butynkować się*, Ossolineum, Wrocław 1967.
Słownik polszczyzny XVI wieku, red. S. Bąk *et al*., t. 3. *BY–CYZYJOJANUS*, Ossolineum, Wrocław 1968.
Słownik polszczyzny XVI wieku, red. nacz. M.R. Mayenowa, red. prowadzący F. Pepłowski, t. 24. *Pi–Pniowy*, red. L. Woronczakowa, K. Wilczewska, IBL PAN, Warszawa 1996.
Słownik polszczyzny XVI wieku, red. nacz. M.R. Mayenowa, red. prowadzący F. Pepłowski, t. 28. *Poskakać–Potykanie*, red. K. Wilczewska, L. Woronczakowa, IBL PAN, Warszawa 2000.
Szary-Matywiecka E., *Monolog wewnętrzny*, [hasło w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993.

Literatura przywołana

Lakoff G., *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne. Co kategorie mówią nam o umyśle?*, przeł. M. Buchta, A. Kotarba, A. Skucińska, red. E. Tabakowska, Kraków 2011.
Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, przeł. T.P. Krzeszowski, Warszawa 1988.
Langacker R., *Gramatyka kognitywna — wprowadzenie*, przeł. E. Tabakowska *et al*., Kraków 2009.
Prigogine I., Stengers I., *Z chaosu ku porządkowi. Nowy dialog człowieka z przyrodą*, przeł. K. Lipszyc, przedmowa B. Baranowski, Warszawa 1990.
Taylor J.R., *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, przeł. A. Skucińska, Kraków 2001.

© for this edition by CNS